

FRÉDÉRIC LENOIR

VISUL LUI MARCUS AURELIUS

Lecții de viață de la împăratul-filosof

Traducere din limba franceză de Mircea Vasilescu

TREI

FilosoFii
A G O R A

CUPRINS

PROLOG 9

I. Împăratul-filosof 19

1. Copilăria unui nobil patrician roman 21
2. Împărat fără voie 29
3. O conversație filosofică 41
4. Stoicismul: o școală de înțelepciune 52
5. Lucius și războiul din Orient 65
6. A păstra și a guverna 76
7. Războiul din Occident și trădarea lui Cassius 85
8. Inflexibil față de evrei și creștini 99
9. Un sfârșit de viață dureros 111

II. Gânduri către sine însuși 119

1. Textul gândurilor 121
2. A trăi ca filosof 133
3. Iubește-ți destinul 142
4. Fortăreața interioară 153
5. Cetățeni ai lumii 160
6. Experiențe de gândire și exerciții practice 168

7. Să nu te temi de moarte 180

8. „Urmează divinitatea” 186

9. Adevărata fericire 195

EPILOG 201

Post-scriptum 213

Mulțumiri 215

Orice mi se potrivește mie, o, lume, și se potrivește și ție; nimic nu mi se întâmplă prea devreme sau prea târziu din ceea ce pentru tine se întâmplă la timpul potrivit. Pentru mine e fruct orice produc anotimpurile tale, o, natură: de la tine vine orice lucru, în tine există orice lucru, în tine se întoarce orice lucru.*

MARCUS AURELIUS

---

* Marcus Aurelius, *Gânduri către sine însuși*, traducere din greaca veche, note și indice de Cristian Bejan, București, Humanitas, 2022, IV, 23, p. 52. Toate citatele din *Gânduri către sine însuși* au fost preluate din această ediție (N.t.).

Prolog

Visul lui Marcus Aurelius

Sapă în interiorul tău. În interiorul tău este izvorul binelui și întotdeauna are puterea de a țâșni, dacă sapi întotdeauna.*

MARCUS AURELIUS

Care este punctul comun între personalități atât de diferite precum Goethe, Flaubert, Schopenhauer, Tolstoi, Cioran sau Simone Weil? Toate au fost marcate profund de lectura *Gândurilor către sine însuși* de Marcus Aurelius. Acest carnet intim al unui împărat din secolul al II-lea nu era destinat publicării. De-a lungul ultimilor zece ani de viață, când își petrece cea mai mare parte a timpului pe câmpurile de luptă de la marginile imensului său imperiu, Marcus Aurelius scrie, pentru el însuși, scurte sentințe care rezumă chintesența doctrinei stoice. Ele au drept scop să-l încurajeze în continuarea principalei sarcini care îi e destinată încă din tinerețe: „să se țină drept“ și să trăiască asemenea unui filosof, cu alte cuvinte să ducă o viață conformă cu rațiunea și să facă dreptate. Găsit de soldați în cortul său chiar în seara când a murit și păstrat aproape printr-un miracol, manuscrisul a fost difuzat abia în secolul al X-lea

---

* Marcus Aurelius, *op. cit.*, VII, 59, p. 105.

în Imperiul Bizantin, apoi în vremea Renașterii în Occident și a cunoscut un succes constant până în zilele noastre. Rămâne, chiar și azi, cartea cea mai citită a unui filosof al Antichității, fără îndoială din motivul expus de Ernest Renan: „Ea rezumă tot ce a fost mai bun în lumea antică și îi oferă criticii avantajul de a se prezenta fără mască, datorită unei scriituri intime de o sinceritate și de o autenticitate de necontestat“.* Popularizată de două filme hollywoodiene — *Căderea Imperiului Roman* de Anthony Mann și *Gladiatorul* de Ridley Scott — figura lui Marcus Aurelius ne emoționează într-adevăr prin simplitatea, bunătatea și dorința sa intensă de a-și spori umanitatea: „Prin urmare, care este lucrul spre care trebuie să ne îndreptăm efortul? Unul singur: o gândire conform dreptății, acțiuni potrivite cu interesele comunității, un *logos* care să nu se înșele nicio dată și o predispoziție sufletească în stare să primească orice întâmplare ca necesară, ca familiară“.**

Acest ultim punct face referire la acceptarea iubitoare a destinului, acest *amor fati*, după expresia lui Nietzsche, care se află în miezul gândirii stoice. Tânărul Marcus Aurelius o experimentează încă de la 16 ani, când află că împăratul Hadrian, bătrân și bolnav, îl desemnează drept succesori pe Antoninus și cere ca acesta să-l adopte la rândul lui pe Marcus Aurelius pentru a-i putea succeda într-o bună zi în fruntea unuia dintre cele mai mari imperii ale tuturor timpurilor. Tânărul devine atunci conștient de destinul care îl așteaptă și, după *Istoria Augustă* — una dintre cele mai bogate surse antice ale istoriei imperiului —, „mai mult s-a înfricoșat decât s-a bucurat. Cum cei ai casei îl întrebau de ce a trecut fără

---

* Ernest Renan, *Marc Aurèle ou la fin du monde antique*, Alicia Éditions, 2019, p. 1.

** Marcus Aurelius, *op. cit.*, IV, 33, p. 66.

plăcere în adopțiunea împăratului, el a arătat care sunt neajunsurile pe care le implică domnia⁴⁴. Simțindu-se strivit de un asemenea destin, în noaptea următoare a avut un vis tulburător: se făcea că avea umerii de fildeș, ceea ce îi permitea să poarte greaua povară a puterii. A înțeles că va fi sprijinit de zei pentru a-și împlini misiunea. De atunci, a acceptat destinul și a făcut toate eforturile pentru a se pregăti cât mai bine cu putință. Descoperirea stoicismului, câțiva ani mai târziu, l-a condus spre o veritabilă manie pentru filosofie: decide să învețe să se guverneze pe sine însuși pentru a ști mai bine cum să-i guverneze pe alții. Va încerca astfel toată viața să-și însușească regulile fundamentale ale omului de bine, conform gândirii stoice: să acționăm drept, să gândim corect și să acceptăm cu seninătate ceea ce nu depinde de noi.

Roman și, totodată, cetățean al lumii prin aderarea sa la stoicism, visează să împlinească idealul regelui-filosof pe care îl descrie Platon în *Republica*: „Dacă ori filosofii nu vor domni în cetăți, ori cei ce sunt numiți acum regi și stăpâni nu vor filozofa autentic și adecvat, [...] nu va încăpea conținerea relelor, dragă Glaucon, pentru cetăți și neamul omenesc⁴⁵. *Istoria Augustă* o atestă limpede: „Avea pe buze întotdeauna această maximă a lui Platon că cetățile înfloresc dacă sunt conduse de filosofi sau dacă cei ce le conduc se comportă ca niște filosofi⁴⁶. Totuși, Marcus Aurelius face diferența între două ordini distincte — pe de o parte reflecția filosofică și lucrul asupra sinelui, pe de altă parte acțiunea politică —, fiind totodată

* *Istoria Augustă*, traducere și note de David Popescu, studiu introductiv de Vladimir Iliescu, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1971, p. 76.

** Platon, *Opere*, V: *Republica*, ediție îngrijită de Constantin Noica și Petru Creția, traducere, interpretare, lămuriri preliminare, note și anexă de Andrei Cornea, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1986, 473 d, p. 266.

*** *Istoria Augustă*, *op. cit.*, p. 95.

convins că cea dintâi o va servi pe cea de-a doua. De altfel, la Roma, în epoca sa, sunt utilizate în mod curent două limbi: greaca pentru filosofie și latina pentru politică și drept.

Marcus Aurelius le stăpânește la perfecție pe amândouă și, în timp ce actele de magistratură și guvernanta erau promulgate în latină, *Gândurile* au fost scrise în greacă. Practicarea filosofiei nu-i inspiră vreo măsură concretă, ci îi permite să judece bine și să aibă un comportament potrivit fiecărei situații ca urmare a rectitudinii rațiunii sale și a virtuților (prudență, dreptate, cumpătare și curaj) pe care le-a asimilat datorită ei. El e de asemenea convins că, tocmai pentru că va fi senin și fericit, suveranul va ști să guverneze bine și să-și facă poporul fericit. O spune și biograful său, Pierre Grimal: „Constrâns să iasă din el însuși și să acționeze asupra lumii, se va strădui să se disciplineze, să vadă limpede în el însuși, să dobândească acel instinct care îi va permite să discearnă între Bine și Rău și o privire de ansamblu grație căreia se va ridica deasupra meschinărilor vieții cotidiene”^{*}.

Istoricii Antichității salută în mod unanim virtuțile și strălucirea lui Marcus Aurelius. Autorul *Istoriei Auguste* subliniază că „Marcus Antoninus a fost un om care toată viața s-a ocupat de filosofie și care a întrecut în puritatea vieții pe toți ceilalți împărați”^{**}. Aurelius Victor îi laudă înțelepciunea, bunăvoința, onestitatea, cultura^{***}. Eutropius scrie: „Acesta chiar din anii copilăriei a arătat o atât de mare liniște sufletească că, în pruncia sa chiar, nu arătă în înfățișare nicio schimbare, nici la bucurie, nici la durere”^{****}.

* Pierre Grimal, *Marc Aurèle*, Fayard, 1991, p. 373.

** *Istoria Augustă*, op. cit., p. 73.

*** Aurelius Victor, *Histoire abrégée*, în *Histoire Auguste et autres historiens païens*, p. 23.

**** *Istoria romană a lui Eutropius*, traducere de G. Popa-Lisseanu, ediția a doua, București, Casa Școalelor, 1923, p. 123.

Totuși Marcus Aurelius trebuie să învețe să-și păstreze această serenitate într-un context de crize grave. Imperiul cunoaște o perioadă de pace și prosperitate în timpul celor 23 de ani pe care îi petrece alături de Antoninus, dar cei 19 ani ai domniei sale sunt tulburați de numeroase evenimente dramatice: creșterea excepțională a Tibrului la Roma, cutremure, foamete, o teribilă epidemie de variolă, revolte la marginile imperiului, trădarea unuia dintre generali etc. Această serie de catastrofe — inedită în ultimii 150 de ani ai imperiului — nu-l descurajează pe Marcus Aurelius, ci îl întărește în încercarea sa de a găsi calmul, această virtute a stoicilor care îi permite să rămâi senin în toate împrejurările. Ea nu îl împiedică să schimbe uneori legea (mai ales în favoarea femeilor și a sclavilor), să dezvolte artele liberale, să înfrumusețeze orașele, să fortifice granițele imperiului.

Lăudat pentru virtuțile sale și pentru guvernarea sa plină de înțelepciune, Marcus Aurelius nu e însă scutit de unele critici. Biografiile săi din Antichitate i-au reproșat slăbiciunea față de membrii familiei: Faustina, soția lui, pe care zvonurile o acuză de adulter cu marinari și gladiatori și căreia el îi acordă un sprijin de neclintit, și mai ales fiul lui, Commodus, pe care îl desemnează pentru a-i succeda în fruntea imperiului, iar acesta se dovedește încă de la începutul domniei un om crud și fără scrupule, la antipodul înțelepciunii tatălui său. În Evul Mediu, i se reproșează mai ales politica inflexibilă față de creștini, căci persecuțiile, printre care cea de la Lyon (martiriul Sfintei Blandina), continuă în timpul domniei sale, în numele interesului imperiului. În fine, modernii îi reproșează că a fost prea conservator și n-a mers până la capăt cu principiile filosofiei stoice — care consideră că toate ființele umane sunt egale —, emancipând femeile și abolind sclavia. În fapt, Marcus Aurelius a fost mai degrabă un reformator decât un

revoluționar, căci se consideră, ca împărat, depozitarul tradițiilor romane seculare, care trebuie păstrate și totodată făcute să evolueze spre mai multă umanitate.

***

Chiar dacă rămâne foarte departe de noi prin atașamentul față de cultura romană a timpului său, Marcus Aurelius ne emoționează pentru că este oricine, dar nu cineva care dă lecții. Livrează cu sinceritate, uneori cu o anume melancolie sau cu dezamăgire, gânduri despre el însuși, despre grandoarea și josnicia ființei umane, despre ce îl emoționează, îl întristează sau îl bucură. Cuvintele lui sunt universale și atemporale, căci vorbește despre ambivalența inimii omenești, despre sensul vieții, despre dificultățile de a face bine, despre cele mai nobile aspirații ale sufletului și despre slăbiciunile corpului, despre dorința de a fi mai bun, de a trăi în armonie cu sine și cu ceilalți, de a învăța să te stăpânești și de a fi util altora, despre căutarea seninătății în fața adversității. Cum atât de bine spune Pierre Hadot: „El își vorbește sieși, dar avem impresia că se adresează fiecăruia dintre noi”^{*}. Am fost adesea emoționat cufundându-mă în viața și gândirea acestui om de excepție și este cu siguranță una dintre cărțile pe care le-am scris cu mare bucurie și entuziasm!

Am conceput această lucrare în două părți. Prima este mai ales biografică și permite conturarea personalității lui Marcus Aurelius și înțelegerea felului în care a devenit, în decursul anilor și printr-un lung proces de formare, împăratul-filosof care va lăsa în istorie o amprentă de neșters. Mă sprijin

---

* Pierre Hadot, *Introduction aux Pensées de Marc Aurèle*, Le livre de poche, 1992, p. 496.

mai ales pe textele lui Marcus Aurelius, în special *Gânduri către sine însuși* și corespondența lui cu Fronto, maestrul său într-ale retoricii și prieten intim (s-au păstrat 88 de scrisori din corespondența lor). Apoi, mă bazez pe sursele antice: Dio Cassius, autorul *Istoriei romane*, care avea 18 ani la moartea lui Marcus Aurelius, dar și câteva lucrări scrise în secolul al IV-lea de diverși autori păgâni, în momentul în care imperiul tocmai se orienta spre creștinism: *Istoria augustă* (autor anonim), Aurelius Victor, Eutropius, Festus. În sfârșit, mă bazez pe principalii săi biografi francezi: Pierre Grimal și Benoît Rossignol. Pe urmele lor, voi fi atent să-l pun în gardă pe cititor în legătură cu anacronismele și să resituez corect personajul în epoca sa, cu moravuri și idei uneori îndepărtate de ale noastre. În miezul acestei prime părți, în legătură cu pasiunea lui Marcus Aurelius pentru filosofie, voi dezvolta câteva noțiuni despre școlile de înțelepciune ale Antichității și despre gândirea stoică, în care va fi inițiat viitorul împărat și care îi va bulversa viața. Îmi recunosc aici datoria față de Pierre Hadot (1922-2010), eminent specialist în filosofia antică și fost profesor la Collège de France, care a știut să arate dimensiunea existențială a școlilor de înțelepciune din Antichitate, ceea ce pune într-o lumină nouă *Gândurile către sine însuși* și ne permite să le remarcăm întreaga bogăție și profunzime. Dar voi evoca, de asemenea, dezbateră lansată de Pierre Vesperini, care nu împărtășește analiza lui Pierre Hadot și nu-l consideră pe Marcus Aurelius un veritabil filosof stoic.

A doua parte va fi consacrată marilor teme din *Gânduri către sine însuși*. Succesul acestei lucrări se datorează forței scurtelor maxime filosofice pe care le exprimă Marcus Aurelius în cele 11 capitole (sunt 12 în total, dar primul este consacrat exclusiv omagiului adus celor apropiați și celor

care l-au format). Nietzsche a subliniat foarte bine forța și caracterul intemporal al acestor maxime: „O sentință bună este prea dură pentru dințele timpului și nu este devorată nici de toate mileniile, deși ea servește de hrană fiecărei epoci: prin aceasta ea este cel mai mare paradox din literatură, nevremelnicul din vârtejul celor schimbătoare, merindea ce rămâne mereu căutată, ca sarea, și care, întocmai ca aceasta, niciodată nu se strică.”⁴ Totuși lectura acestei cărți e destul de derutantă, căci nu urmează niciun plan, nicio ordine logică, iar subiectele sunt adesea redundante. După cum am spus, Marcus Aurelius n-a scris acest text pentru a putea fi publicat vreodată: este vorba despre însemnări intime, fără vreun titlu, în care notează pe parcursul zilelor gânduri percutante, menite să-i păstreze judecata dreaptă și să-l împace în alegerea vieții sale filosofice. Este motivul pentru care gândurile lui pentru sine însuși se înlănțuie fără fir conducător și le regăsim adesea exprimate în moduri diferite în mai multe capitole. Cei mai mulți nu citesc, de altfel, cartea de la început la sfârșit, ci sapă ici și colo după vreun cuvânt care-i inspiră. În afară de lucrarea remarcabilă, dar adesea foarte tehnică, a lui Pierre Hadot, n-am găsit o carte accesibilă tuturor care să permită degajarea marilor teme din *Gândurile* lui Marcus Aurelius, ordonându-le și explicitându-le.

Am scris această carte în special pentru a umple această lacună: sper să fac mai inteligibile aceste maxime risipite, regrupându-le pe teme și clarificându-le prin intermediul marilor teze ale stoicismului, a cărui chintesență o exprimă:

– Universul este o mare ființă vie în care totul este interdependent; tot ce se întâmplă e necesar.

---

* Friedrich Nietzsche, *Opere complete 3, Omenesc, prea omenesc I și II*, traducere Simion Dănilă, Hestia, Timișoara, p. 301.

– Binele și răul există doar în intenția morală, și nu în evenimentele exterioare.

– Nu realitatea ne face fericiți sau nefericiți, ci opinia sau reprezentarea pe care le avem despre ea.

– Trebuie să trăim în clipa prezentă.

– Obiectivul final al vieții filosofice este să ajungem la ecvunitate, la liniștea sufletească, la seninătate.

Departate de viziunea pur voluntaristă a celui care suportă într-o manieră „stoică” durerea strângând din dinți, autorul *Gândurilor* revelează cu sensibilitate profundă zimea unei doctrine întemeiate pe o anumită viziune a lumii (fizice), pe un discurs coerent și o judecată adecvată (logică), ca și pe reguli de viață (etică), constituind o adevărată artă de a trăi. Dar o face pe un ton personal, fără argumente teoretice, fără voința de a convinge pe cineva, în afară de sine însuși.

Desigur, stoicismul — care este cel mai mare curent filosofic al Antichității — nu este scutit de critici și voi formula câteva în epilogul cărții, arătând totodată că stoicismul rămâne de o uimitoare modernitate și poate în continuare să ne ajute să trăim mai bine și să găsim pacea interioară în mijlocul adversităților.

I. ÎMPĂRATUL-FILOSOF